

coöperatie wordt gebruikt om de welvaartsstaat af te bouwen, noch om de leemte van een terugtrekkende overheid te compenseren. In het project Dampoort KnapT Op in Gent en Collectief Goed in Antwerpen is ook niet echt sprake van een derde pijler (van voorzieningen) naast de markt en de overheid. Trouwens, het alternatieve financieringsmodel voor de wijk Dampoort is er gekomen dankzij de financiële injectie van het Gentse OCMW. In Antwerpen is een sociale huisvestingsmaatschappij de belangrijkste aandeelhouder in de coöperatie Collectief Goed. Afhankelijk van de lokale situatie en de aanwezige partners ontstaan er andere modellen. Bij de opschaling van die alternatieven is het niet wenselijk dat de overheid een eenvormig model oplegt. Wel dat ze een financieel en juridisch kader schept dat een garantie biedt voor gelijke toegang en gelijke rechten. Van de overheid wordt verwacht dat ze de innovatieve projecten die van onderuit ontstaan, ruimte geeft in haar beleid en zo nodig financieel ondersteunt.

Van onderuit en participatief

Strikt genomen vallen de hierboven genoemde projecten niet onder de noemer burgerinitiatieven. De door de overheid gesubsidieerde middenveldorganisaties, zoals Samenlevingsopbouw en het Algemeen Welzijnswerk, zijn de initiatiefnemers. Maar vanaf de start heeft de doelgroep een centrale rol gespeeld in de keuzes en de uitbouw van die alternatieve modellen. Die participatieve aanpak komt sterk tot uiting in de volkstuinten en stadsakkers die overal in Vlaanderen als paddenstoelen uit de grond schieten. Aan traditionele hoorzittingen en adviesraden hebben kortgeschoolden, leefloontrekkers en mensen zonder papieren geen boodschap. Hen bereik je eerder door dingen te doen en hen op alle niveaus bij de ontwikkeling van de initiatieven te betrekken. Het samen-tuinen is een goed voorbeeld van een werking die uitgaat van gedeelde interesses van buurtbewoners.

Via de doeactiviteiten ontstaan er nieuwe banden. Mensen die jarenlang niets tegen elkaar hebben gezegd, komen via de zorg voor de buurt en het milieu met elkaar in contact. In samenwerking met de

stad Gent introduceerde Samenlevingsopbouw Gent de complementaire munt Toreke. Dat zette bewoners ertoe aan zich langdurig als vrijwilliger te engageren in de wijk. Cruciaal is dat Samenlevingsopbouw via de Torekes nu ook daklozen, mensen met psychische problemen en ex-psychiatrische patiënten bereikt. Gaandeweg zijn de stadsakkers in het Rabot een doel op zich geworden en wordt de economische output belangrijker. Ze produceren groenten voor het Eetcafé Toreke en de sociale kruidenier. Vanuit de sociale kruidenier ontstond Rabot op je bord waarbij de niet-verkochte groenten worden verwerkt tot nieuwe afgewerkte producten. De opbouwwerkster van de sociale kruidenier benadrukt dat vrijwilligers mede-eigenaar zijn van het project: vanaf het snijden en verwerken van de groenten, het uittesten van nieuwe recepten tot het op smaak brengen van die producten. Ze werken niet enkel mee bij de uitvoering van praktische taken. Ze bepalen ook mee het aankoopbeleid en andere aspecten van de werking van de sociale kruidenier. Ze nemen actief deel aan discussiegroepen over het tegengaan van voedselverspilling. Het is een initiatief van onderuit dat erin slaagt om mensen te laten participeren aan de samenleving en het project ook inhoudelijk mee vorm te geven. Het gaat in tegen het mainstreamdenken over 'luie werkzoekenden' en 'profiteurs van de sociale zekerheid' die verplicht moeten worden geactiveerd.

In die initiatieven van onderuit blijft de rol van de professional als ondersteuner en begeleider zeer belangrijk. Ook bij de hoger genoemde alternatieve woonmodellen is een professionele input onmisbaar, zoals voor de sociale en technische begeleiding, het financiële en het juridische advies. Zelfs bij de burgerinitiatieven pur sang zit bij een kleine kern veel kennis en expertise. Het boek *De ondernemende burger*² over burgerinitiatieven in Nederland is in dit verband veelzeggend. Het viel de auteurs op dat de meeste burgerinitiatieven niet zomaar uit het niets ontstaan, maar meestal uit een al bestaande organisatie komen, zoals een buurthuis. Ze steunen vaak op dominante trekkers. Iemand uit de eigen groep met gezag en leiderscapaciteiten, die het proces op gang brengt en houdt. Die voortrekkers worden niet betaald, ze doen het op vrijwillige basis. In feite zijn de vrijwilligers vermomde (semi-)professionals. Ze kennen het klappen van de zweep. Sommigen heb-

ben ervaring als CEO van een bank of waren leidend ambtenaar. Ze beschikken over een uitgebreid netwerk en de capaciteiten om sociaal te ondernemen.

Solidaire samenleving

Verschillende economische alternatieven steunen op de solidariteit van de (lokale) samenleving. De Coöperatieve Sociale Kruidenier Vlaams-Brabant bijvoorbeeld ontwikkelde een solidair winkelconcept en hanteert daarbij een tweeprijzenbeleid. De klanten kunnen er de producten kopen tegen outletprijzen, die lager zijn dan in de gewone winkel. Bovendien krijgen mensen in armoede een extra verlaagde prijs. Wie komt winkelen, maakt de lagere prijzen voor mensen in armoede mogelijk. Het blijkt dat een groot aantal klanten bereid is om mee te betalen voor mensen die in armoede leven. De ene groep van solidaire klanten betaalt ongeveer 80 procent van de gemiddelde marktprijs; de andere klanten, die in armoede leven, betalen de helft en voor bepaalde producten slechts 30 procent. De bedoeling is om het model over de hele provincie uit te rollen. Bij het opzetten van nieuwe winkelpunten steunt de werking eveneens op de solidariteit van lokale partners. Maar het solidaire winkelconcept staat of valt vooral met de directe solidariteit tussen klantengroepen.

De initiatiefnemers van sociale economie kiezen bewust voor een solidaire samenleving. De sociale economie is bij uitstek de sector waar kwetsbare groepen participeren aan de samenleving. Zoals Luc Daelemans, directeur van de Kringwinkel Tevelil, het kernachtig formuleerde: ‘Werk is zoveel meer dan loon op het einde van de maand. Het geeft ook structuur aan hun leven, het zorgt voor sociale contacten en het verhoogt hun zelfvertrouwen. Werknemers beseffen dat ze niet tot last zijn van de samenleving, maar meebouwen aan de economie.’ De sociale economie is trouwens niet weg te denken uit onze economie. Eind 2015 waren de beschutte en sociale werkplaatsen (nu maatwerkbedrijven genoemd) in Vlaanderen samen goed voor 27.000 arbeidsplaatsen.

Er is een groeiende groep mensen die behoefte heeft aan tewerkstelling en langdurige begeleiding in de sociale economie. Het gaat om werkzoekenden die al lang werkloos en kortgeschoold zijn. Om personen met een arbeidshandicap, met psychische of zelfs psychiatrische problemen. Het betreft ook mensen die na een faillissement, een chronische ziekte of burn-out plots in een uitzichtloze situatie terechtkomen. Onder hen vind je een toenemend aantal hooggeschoolden. Op eigen kracht vinden de meesten niet meer de weg naar het reguliere arbeidscircuit. De oprichters van de sociale economie willen met hun initiatieven in de eerste plaats tewerkstellingskansen scheppen voor de zwakste groepen. Toch botsen ze op enkele dilemma's. Als je een economisch project opzet, heb je ter ondersteuning van de zwakkeren ook sterkere mensen nodig. Je moet voldoende talenten en competenties in huis hebben, anders is het project economisch moeilijk haalbaar. Vanuit die marktlogica kan het product of de dienst een doel op zich worden. Dit verhoogt de prestatiedruk, en kwetsbare groepen dreigen hiervan de dupe te worden.

Bovendien staat de solidaire samenleving onder druk door de overheidsbesparingen. Er is al hard bespaard in de sociale economie. Het nieuwe Maatwerkdecreet creëert nieuwe kansen maar bevat ook risico's voor mensen die ver van de arbeidsmarkt afstaan. Het decreet maakt een eind aan de jarenlange discussie over de concurrentievervalsing tussen het bedrijfsleven en de sociale economie. Alle privébedrijven krijgen nu een gelijkwaardige kans om via de maatwerkafdelingen met doelgroepwerknemers aan de slag te gaan. Tegelijk stelt het decreet hogere eisen aan de maatwerkbedrijven inzake doorstroming. De mantra van de snelle doorstroming naar de reguliere arbeidsmarkt is vooral ingegeven door besparingsoverwegingen. De vrijgekomen plaatsen in de sociale economie kunnen ingenomen worden door nieuwe kandidaten. De overheid beknipt op de subsidies voor ondersteuning en begeleiding van de doelgroepen, terwijl die persoonlijke coaching juist onmisbaar is voor de participatie van kwetsbare groepen aan de (sociale) economie.

Door de te sterke focus op doorstroming dreigt de sociale economie het verlengstuk te worden van de reguliere economie. Dat houdt

het risico in dat in de sociale-economiebedrijven de zwaksten uit de boot vallen, terwijl de sociale economie uitgerekend hen als doelgroep vooropstelt. Die ontwikkeling wordt nog versterkt door de toenemende vermarkting. Sociale-economieondernemingen die vorming en opleiding willen organiseren voor langdurig werkzoekenden moeten zich voortaan inschrijven op tenders van de VDAB. Hierbij moeten ze in concurrentie gaan met privébedrijven. De verminderde overheidssubsidies dwingen sociale-economieondernemingen bovendien meer eigen middelen te genereren en zelfbedruipende minibedrijfjes op te richten die winst maken. Daardoor ligt de lat voor de doelgroep een heel stuk hoger. De vermarkting, de bedrijfslogica en de prestatiedruk gaan vaak ten koste van de missie van sociale-economiebedrijven, met name zinvolle tewerkstelling bieden aan de zwakste groepen op de arbeidsmarkt, opleidingskansen verhogen en de interne doorstroming stimuleren.

Naar een nieuwe economie

In de ontwikkeling van de nieuwe economie schetsten we het belang van de coöperatieve vennootschappen met een sociaal oogmerk. Ze staan voor een andere economie, die niet de winst maar het algemeen belang centraal stelt. Het sociaal werk toont aan dat de coöperatie een instrument kan zijn om zinvol werk, kwalitatieve huisvesting, gezonde voeding en ecologische duurzaamheid te verwezenlijken.

Dit zijn ook de waarden die aan de basis liggen van het ontstaan van de sociale economie. Ze heeft een belangrijke rol om nieuwe economische modellen uit te proberen die de reguliere economie socialer maken. In die zin is sociale economie synoniem van het humaner maken van de economie en staat ze niet gelijk met een aparte sector. De reguliere economie maakt op dit moment echter veel te weinig gebruik van de expertise in de sociale economie. Hierboven wezen we al op de ontwikkelingen die de sociale tewerkstelling van de zwakste groepen hypothekeerders.

Samenlevingsopbouw onderscheidt zich van andere initiatiefnemers door zijn participatieve benadering. Die dimensie komt in de meeste

sociale-economieprojecten weinig aan bod. Dat is een gemiste kans. De participatie van de doelgroepwerknemers aan het beheer, de organisatie en de ontwikkeling van het sociale-economieproject kan er juist voor zorgen dat de werkplaats beter beantwoordt aan hun verwachtingen en competenties. Wellicht nog belangrijker: ze kunnen zelf mee inhoud geven aan nieuwe of andere vormen van sociale tewerkstelling.

De projecten voor een alternatieve economie die in dit boek veel aandacht krijgen, vertrekken van de noden van maatschappelijk kwetsbare groepen. Het gaat van betaalbare, energiezuinige woningen tot duurzame en gezonde voeding. De alternatieve projecten zijn vaak met meerdere domeinen tegelijk bezig. De verwevenheid van doelstellingen en projecten is sterk aanwezig op het Rabot in Gent. Het project met de stadsakker op het Rabot, gecombineerd met de sociale kruidenier en de complementaire munt Torekes, biedt maatschappelijk kwetsbare groepen een economisch alternatief, omdat het uitgaat van de aanwezige noden en potenties in de buurt. Hier liggen belangrijke aanknopingspunten voor nieuwe buurtvoorzieningen.

Het komt er in essentie op neer om de noden in de buurt te matchen met de aanwezige talenten, en de toekomstige opleidingen van werkzoekenden daarop af te stemmen. Met dit concept stond Samenlevingsopbouw aan de wieg van de lokale diensteneconomie. Het sluit aan op een visie op buurteconomie die de lokale bevolking ten goede komt. De herwaarderingsprojecten in Gent-Dampoort en de Brusselse gemeente Sint-Jans-Molenbeek laten zien dat er een enorm potentieel is aan sociale tewerkstelling in de herwaardering van woningen van de meest kwetsbare groepen. Het gaat om sociale stadsvernieuwing voor bewoners die er (willen blijven) wonen. Ook de stadslandbouw, zelfoogsttuinen en andere vormen van voedselproductie zijn hefboomen voor een andere, duurzame economie. Voor kwetsbare groepen zijn dit interessante projecten: ze leveren gezonde, goedkopere groenten en fruit en ze scheppen werkgelegenheid voor kortgeschoolden. Er zijn dus tal van goede economische praktijken in de zogenaamde aandachtsbuurten. Als je die economische pijler nog steviger wilt uitbouwen, vergt dit nog meer expertise en samenwerking met 'buurteconomen' die beslagen zijn in sociaal en coöperatief ondernemen.

Als afsluiter ontleen ik onderstaande metafoor uit *Het verborgen leven van bomen* van Peter Wohlleben.³

‘Een boom is geen bos, kan geen lokaal evenwichtig klimaat tot stand brengen en is weerloos overgeleverd aan weer en wind. Terwijl veel bomen samen voor een ecosysteem zorgen dat extreme warmte en kou matigt, veel water opslaat en heel vochtige lucht veroorzaakt. In een dergelijke omgeving kunnen bomen beschut leven en heel oud worden. Om dat te bereiken moet de gemeenschap koste wat kost behouden blijven.’

Ook wij staan sterker in een solidaire samenleving, die het kenmerk is van een meer humane, duurzame economie. Het citaat behoeft geen verder betoog.